

MUISTELUN KIIKARILLA KATSE ANTIIKISTA BO CARPELANIIN

NANNY JOLMA

Muisti on taiteessa ja kirjallisuudessa ajaton aihe. Samalla muisti ja muistelu ovat nousseet ajankohtaisiksi teemoiksi nykykulttuurissa erilaisten omaelämäkerrallisuutta ja omakohtaisuutta hyödyntävien ilmiöiden myötä. Tutkimissani Bo Carpelanin (1926–2011) romaaneissa muistelu esitetään erilaisten tekstuaalisten keinojen avulla.

Muisti on keskeinen tapamme ja välineemme muodostaa merkityksiä. Yksilö liittää kohtaamansa asiat omaan aiempaan muistinvaraiseen tietoonsa tai muistamiinsa tapahtumiin ja kokemuksiin. Muisti on yhtäältä arkipäiväinen asia, toisaalta vaikeasti selitettävä ja hahmotettava ilmiö. Muistin toiminta on toisinaan arvaamatonta ja vaikuttaa jopa mystiseltä. Ei ihme, että muisti on kautta aikain kiehtonut tarinankertojia, taiteilijoita, kirjailijoita ja tutkijoita.

Muistin ja muistelun teemojen ajankohtaisuudesta kertoo esimerkiksi autofiktiivisen kirjallisuuden suuri suosio. Muisti tutkimuskohteenä kiinnostaa myös laajasti eri tieteenaloja, mikä näkyikin viimeaikaisessa muistitutkimuksessa poikkitieteellisinä näkökulmina ja tieteenalojen rajat ylittävänä keskusteluna (esim. Groes 2016; Hakkarainen ym. 2014).

Vahatauluista nykyajan muistipalatsihin

Antiikin ajan kirjallisuudessa muistin toimintaa pyrittiin hahmottamaan erilaisten metaforien avulla. Erityisen suuri vaikutus on ollut Platonin kirjoitusten arkistomallilla. Se kuvaa muistia varastona, johon säilötään vahatauluihin kirjattuja muistoja. Arkistosta nämä kaiverukset voidaan tarvittaessa ottaa esiin uudelleen luettaviksi. Platonin esimerkissä muisti siis pelkistyy hyvin staatiseksi ja muuttumattomana säilyväksi. (Ks. esim. Depper 2016.)

Hieman monimuotoisempi versio puolestaan on palatsimetafora, joka juontaa juurensa Antiikin puhujien tilaa hyödyntävistä muistitekniikoista. Palatsimetaforassa muistot tallentuvat yhden tilan sijaan useisiin toisiinsa kytköksissä oleviin huoneisiin, joissa muistelijä kuljeskelee. (Depper 2016.)

Ensimmäinen kuuluisa palatsimetaforan esimerkki löytyy Aurelius Augustinuksen (354–430) 300-luvun lopulla kirjoittamista omaelämäkerrallisista *Tunnustuksista*. Myöhemmin muistia kuvaavaa palatsimetaforaa on taiteessa ja kirjallisuudessa käytetty ja varioitu runsaasti esimerkiksi 1800-luvun lopulta lähtien julkaistuja Sherlock Holmes romaaneja myöten. Tänä päivänä internetistä löytyy lukuisia ohjesivustoja ja -videoita siitä, kuinka voi itse luoda oman muistipalatsinsa ja harjaantua ajattelemaan kuin antiikin Rooman Cicero (106–43 eaa.) tai Arthur Conan Doyle (1859–

1930) luoma mestarietsivä.

Palatsimetaforan kaltaiset arkistometaforat auttavat hahmottamaan vaikeasti selitettävää ilmiötä tarjoamalla muistille konkreettisen hahmon. Ne edustavat myös inhimillistä tarvetta johonkin pysyvään. Ehkä ajatus muistojen säilömisestä on eri ajoissa ja kulttuureissa tuonut ihmisille konkretian lisäksi myös turvallisuuden tunnetta.

Muistiarkiston idea toisintuu nyky-yhteiskunnassa moninaisissa muodoissa myös taiteen ulkopuolella. Museoihin säilötään vanhoja esineitä, kirjeitä, pukuja, täytettyjä eläimiä ja muumioita. Kirjastot toimivat jaetun ja kulttuurisen muistin varastona, josta kuka tahansa voi käydä etsimässä tietoa. Tietotekniikassa taas puhutaan tiedon tai datan koodaamisesta, varastoinnista ja palauttamisesta. Nämä vaiheet tulevatkin varsin suoraan Platonin klassisesta arkistometaforan ideasta.

Muistiarkiston muuntelusta on lukuisia esimerkkejä myös viimeaikaisessa populaarikulttuurissa: brittiläisen J.K. Rowlingin *Harry Potter* -romaneissa (1997–2007) esiintyy ajatusseula, jonka avulla voi päästä keskelle menneitä tapahtumia. Disney-animaatio *Frozenin* vuonna 2019 ensi-iltansa saaneessa toisessa osassa muistipalatsin muunnelmana toimii Ahtohalla-jäätikön luolasto. Muistoissa piilevän totuuden saavuttamisen mielekkyyttä kyseenalaistuu, kun päähenkilö Elsa ajautuu liian syvälle menneisyyden käytäviin ja on vaarassa jäätyä.

Säilyvät ja katoavat muistot

Muistamiselle on ominaista säilömisestä katoamisen, saavuttamisen ja saavuttamattomuuden välinen jännite. Modernin muistitutkimuksen näkökulmasta klassinen arkistometafora ei suosiotaan huolimatta tavoita muistin dynaamista luonnetta. Muisti käsitetään nykytutkimuksessa yleisesti muuntuvana prosessina, jossa eri ajoissa muodostuu aina uusia tulkintoja. (Brockmeier 2015; Depper 2016.) Tätä ovatkin taiteilijat pyrkineet ilmentämään kuvaamalla muistia vaikkapa virtana tai metsänä. Muistia on tutkimuksessa myös rinnastettu ja vertailtu kertomusmuotoon (esim. Hyvärinen 2014).

Arkistometaforan tradition lisäksi kaunokirjallisuudessa näkyvät fiktion lukuisat mahdollisuudet kuvata muistia. Minua innostaa erityisesti kysymys

siitä, millä tavoin kirjallisuuden muistimetaforat voivat muistojen varastoinnin ohella tematisoida menneisyyden väistämätöntä katoavuutta ja saavuttamattomuutta. Olen tutkimuksessani halunnut esimerkiksi selvittää, minkälaista potentiaalia arkistometaforan muunnoksilla on ilmentää modernia muistikäsitystä.

Egyptiläis-amerikkalainen taiteilija Rehab El Sadek yhdisteli esillä olleessa *Memory Palace* -näytelyssään (Texas 2019) kerronnallisia elementtejä ja arkkitehtonisia rakenteita. Keskeisenä katseenvangitsijana toimineessa taideteoksessa pyramidia jäljittelevä muoto ja majesteettisena seinään lankeava varjo tuovat mieleen muistipalatsin pysyvänä ja lujana konstruktiona. Teoksen kuumaliimalla yhteen kasatuista tikuista koostuva rakenne on kuitenkin avonainen ja jopa heiveröinen. Kuvatioiden sivuille sinne tänne kiinnitetyissä kankaanpalasissa on osia arabiaksi kirjoitetusta tekstistä, jossa yhdistyvät eri kulttuureiden perintö ja taiteilijan oma henkilöhistoria.

Modernina muistipalatsina taideteos taipuu kuvaamaan muistin muuntuvuutta. El Sadekin muistipalatsi on monin tavoin prosessoitu kokonaisuus, jossa yksityinen ja kulttuurinen aines, pysyvyys ja hetkellisyys sekoittuvat.

Tapa, jolla taideteos varioi muistiarkiston ideaa rinnastuu monin tavoin esimerkiksi kirjallisuuden keinoihin kuvata muistia. Muistiarkiston konsepti on hyvin laajasti käytetty, mutta sitä myös muunnellaan, sovelletaan ja rikotaan lukuisin tavoin.

Muisteleva kerronta

Olen väitöskirjassani tutkinut suomenruotsalaisen kirjailijan Bo Carpelanin myöhäisromaanien muistelevaa minäkerrontaa. Selvitän tutkimuksessani, miten muistelu esitetään erilaisten tekstuaalisten keinojen avulla. Tätä tutkimusongelmaa lähestyn neljässä artikkelissani eri näkökulmista. Tutkimukseni on menetelmältään tekstianalyttinen. Yhdistän ja vertailen analyysissäni kertomusentutkimuksen ja metaforateorioiden välineitä.

Carpelanin romaaneissa minua kiehtoo lukijana ja tutkijana niiden kauneus ja toisaalta outous. Ne rakentuvat monin tavoin suomenruotsalaisen modernismin ja länsimaisten taidetraditioiden varaan.

Carpelanin tapa hyödyntää traditioita on kuitenkin erityinen. Tietty tunnistettava aines, kuten

vaikkapa muistia kuvaava arkistometafora, lähtee Carpelanin teksteissä varioitumaan. Siitä esiintyy erilaisia muunnoksia, jotka nostavat esiin uusia merkityksiä. Muistiarkistona saattaa toimia tavaroita pursuava ullakko tai monella lukolla suljettu kirstu. Kielikuvan muuntelu jatkuu jopa niin pitkälle, että alkuperäisen tradition merkitys voi kääntyä pääläelleen.

Kun arkistometaforan klassinen malli kuvaa muistia staattisena varastona, Carpelanin romaaneissa muistiarkistot hajoavat tai avautuvat. Niiden rakenteessa onkin samoja piirteitä kuin vaikkapa El Sadekin taideteoksessa.

Carpelanin kuvaamien rakennusten katto voi olla avonainen tuulen tulla ja mennä. Kirjailija leikittelee myös romaaneissaan säilömistä ja pysyvyyden ajatuksella monin tavoin.

Carpelanin syysarkisto

Carpelanin viimeisessä romaanissa hyödynnetään klassista arkistometaforaa. Traditio näkyy alleviivavasti jo teoksen nimessäkin: *Blad ur höstens arkiv* (2011, suom. *Lehtiä syksyn arkistosta*). Postuumisti julkaistun teoksen minäkertoja on eläkkeellä oleva arkistotyöntekijä Tomas Skarfelt. Hän tekee muistiinpanoja omasta vanhenemisestaan, yli 90-vuotiaan äitinsä lähestyvistä kuolemasta ja menneisyydestään. Erityisesti hän palaa muistonsaan lapsuuteensa.

Arkiston konsepti muuntuu teoksessa useiksi eri versioiksi. Arkisto voikin yhtäkkiä olla avara ja autio ranta, jonne muistiaines ajalehtien päätyy. Samalla, kun päähenkilökertoja työstää muistonsa ja ajatuksensa lehdeksi muistikirjaansa, muodostuu myös hänen kuvaannollisempi elämänarkistonsa, syysarkisto. Minäkertojan elämän loppupuolella muistot putoavat maahan syksyn lehtinä. Ne muuttuvat värittömiksi ja lopulta maatuvat.

Yhtäältä Tomas pelkää unohtamista ja elämän kulumista kohti loppuaan. Toisaalta tähän liittyvä muistiaineiden luonnollinen kiertokulku on vapauttavaa. Se luo uutta ravitsevaa maaperää. Romaanin edetessä rakentuu kuva metsästä, syysarkistosta, muistamisen sekä myös unohtamisen tempelinä tai palatsina.

Tutkimukseni kohdeteoksina toimivat lisäksi *Benjamins bok* (1997, suom. *Benjamin*) sekä Finlandia-palkitut teokset *Urwind* (1993, suom. *Alkutuuli*)

li) ja Berg (2005, suom. *Kesän varjot*). Muistelua kuvataan niissä päähenkilökertojen elämänvaiheisiin ja ajatusmaailmaan liittyvin kielikuvin. Muistaminen rinnastuu arkistoinnin lisäksi valokuvien kehittämiseen, vieraan kielen kääntämiseen ja päiväkirjan kirjoittamisprosessiin. Teoksille tyyppillinen kerrontatapojen vaihtelu puolestaan nostaa esiin muistelijan ja menneisyyden minän välisen problematiikan.

Lukiessani ensimmäistä kertaa romaania Berg huomioni kiinnittyi erityisesti ajan esittämisen tapaan. Hämmennyin aika ajoin siitä, missä ajassa kertoja liikkui, menneessä vai nykyhetkessä. Välillä aikatasojen väliin avautui selvä kuilu. Välillä ne tuntuivat liukuvan osin limittäin tai päällekkäin. Toisinaan taas tuntui, että kaikki aikaan liittyvä hierarkia ja järjestys oli syytä siirtää hetkeksi syrjään.

Carpelanin myöhäisromaanien kertojat kommentoivat muistelun ohella kirjoitustyötään ja arkeaan. Monin paikoin muisteleva kertoja kuitenkin häivyttyy taustalle ja lukija pääsee eläytymään päähenkilön lapsuudenaikaisiin aistihavaintoihin, ajatuksiin ja kokemuksiin. Tällaisissa jaksoissa syntyy illuusio menneen ajan ja kokemuksen saavuttamisesta. Toisaalta se, että kertoja toistuvasti kommentoi muistinsa epävarmuutta, korostaa menneisyyden saavuttamattomuutta.

Minäkerronnan ajankohtaisuus

Minäkerronnalle ominainen ristiriita tuleekin kohdeteoksissani korostetusti esiin: muistelija ja menneisyyden kokija ovat sama henkilö, vaikkakin eri aikoina. Toisaalta on olennaista erottaa, että kerrontateknisesti kyseessä on kaksi eri tahoja, jotka sijoittuvat kertomuksessa eri tasoille. Kertovan minän tiedollinen kapasiteetti on laajempi. Hän voi jälkiviisaasta asemastaan reflektoida kokevan minän tunnetiloja ja ratkaisuja. Toisaalta kertojaa rajoittaa hänen oma muistinsa.

Muistelevan minäkerronnan ilmiöitä on ajankohtaista tutkia, sillä omaelämäkerrallisuutta ja omakohtaisuutta hyödyntäviä tekstejä on tänä päivänä paljon esimerkiksi aikakaus- ja päivälehtien artikkeleissa sekä runsaasti sosiaalisen median puolella. Näihin liittyviä kerronnan tapoja ja metaforisia rakenteita hyödynnetään paljon, kun pyritään vetoamaan ja vaikuttamaan lukijaan.

Carpelanin romaanikerronta on äkkiseltään ajateltuna kovin kaukana somekulttuurin viraa-leiksi nousevista ilmiöistä. Toisaalta Carpelanin kerronta tarjoaa monitahoisuudessaan kiinnostavan ja haastavan aineiston. Sen tekstuaalisten keinojen tutkiminen osoittaa, kuinka omaelämäkerrallisuutta hyödyntäviä tekstejä voidaan tutkia tekstianalyttisesti.

Tutkimuksessani haluan erityisesti korostaa kirjallisuutta omalakisena ja erityislaatuisena ilmaisumuotona. Tämä määrittää myös tutkimusmetodiani. Tarkastelen muistelua nimenomaan kaunokirjallisessa ja fiktiivisessä ympäristössä (vrt. Cohn 2006). Tässä kontekstissa kaikkein olennaisinta onkin kysyä, miten kaunokirjallisuus juuri kaikella sillä erityisellä tekstuaalisten keinojen potentiaalillaan tematisoi muistelua.

Kategorisointeja purkava muistelu

Väitöstutkimukseni osoittaa, että muistelun teema rakentuu aineistossa kolmen eri osa-alueen vuorovaikutuksessa: kielenilmausten, kerronnan keinojen ja metaforisten rakenteiden tasoilla. Lisäksi muistelu tematisoituu erilaisten vastakkainasetteluiden ja jännitteiden kautta.

Jännitteiden rakentaminen ja purkaminen korostuvat tutkimustuloksissani sekä kerronnan keinojen että metaforisten rakenteiden näkökulmasta. Muistelevan minän ja lapsuuteen sijoittuvan kokevan minän välinen kuilu tuodaan romaaneissa paikoin selvästi esiin. Toisaalta kertojan ja kokevan minän ero kyseenalaistuu ja eri aikatasot sulautuvat toisiinsa. Muistia kuvataan monin erilaisin tilallisin ja säilömiselle perustuvuin metaforin. Samalla muistiarkiston ideaa myös aktiivisesti muunnellaan ja puretaan.

Muisti hahmottuu yhtä aikaa sekä abstraktina että konkreettisia muotoja saavana ilmiönä. Koivasti voidaan todeta, että Carpelanin muisteleva minäkerronta on kategorioiden rajoilla leikittelevää ja binäärisiä vastakohtia purkavaa.

Kirjallisuus

Brockmeier, Jens 2015. *Beyond the Archive. Memory, Narrative, and the Autobiographical Process*. Oxford: University Press.

Carpelan, Bo 1993. *Urwind*. Helsinki: Schildts.

Carpelan, Bo 1997. *Benjamins bok*. Helsinki: Schildts.

Carpelan, Bo 2005. *Berg*. Helsinki: Schildts.

Carpelan, Bo 2011. *Blad ur höstens arkiv. Tomas Skarfelts anteckningar*. Helsinki: Schildts.

- Cohn, Dorrit 2006 [1999 *The Distinction of Fiction*]. *Fiktio mieli*. Suom. Paula Korhonen, Markku Lehtimäki, Kai Mikkonen ja Sanna Palomäki. Helsinki: Gaudeamus.
- Depper, Corin 2016. *Metaphors of Memory: From the Classical World to Modernity*. Teoksessa Sebastian Groes (toim.), *Memory in the Twenty-First Century. New Critical Perspectives from Arts, Humanities and Sciences*. New York: Palgrave Macmillan, 27–37.
- Groes, Sebastian (toim.). *Memory in the Twenty-First Century. New Critical Perspectives from Arts, Humanities and Sciences*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hakkarainen, Jani, Hartimo, Mirja ja Virta, Jaana (toim.), 2014. *Muisti*. Acta Philosophica Tamperensis Vol. 6. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Hyvärinen, Matti 2014. Muisti, kertomus ja kerronnallisuus. Teoksessa Jani Hakkarainen, Mirja Hartimo ja Jaana Virta (toim.), *Muisti*. Acta Philosophica Tamperensis Vol. 6. Tampere: Tampereen yliopistopaino, 31–41.
- Jolma, Nanny 2021. *Muisteleva minäkerronta Bo Carpelanin myöhäisromaanissa*. Väitöskirja, Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunta. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1912-0>

Verkkolähde

- Sadek, El Rehab 2019. *Memory palace* -taidenäyttely. Big medium -galleria, Texas. <https://www.bigmedium.org/the-memory-palace>, katsottu 17.5.2021.

Kirjoittaja on filosofian maisteri (väit.). Teksti on muokattu kirjallisuustieteen väitöstilaisuudessa 23.4.2021 pidetystä lectio praecursoria -esitelmästä.

TIEDEJATUTKIMUS.FI-PALVELU

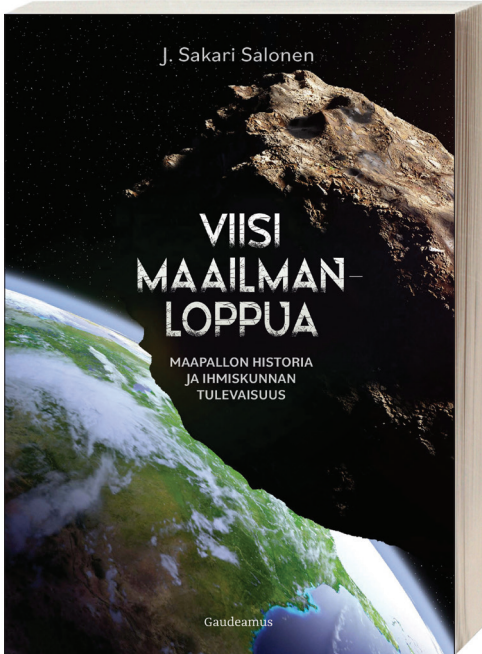
Tiedejatutkimus.fi-palvelu kokoaa yhteen ja jakaa tietoa Suomessa tehtävästä tutkimuksesta ja tuosen jokaisen saataville helppossa muodossa. Palvelu on hyödyksi niin tutkijoille, medialle, yrityksille, tutkimusorganisaatioille, rahoittajille, päätöksentekijöille kuin tutkimuksesta kiinnostuneille kansalaisillekin. Se sisältää tietoa suomalaisesta tutkimusjärjestelmästä, suomalaisten organisaatioiden julkaisuista, julkisten ja yksityisten tutkimusrahoittajien rahoittamista hankkeista, tilastotietoa tutkimuksen henkilöstöstä ja rahoituksesta sekä bibliometristä tietoa julkaisutoiminnasta.

Tiedejatutkimus.fi-palvelun taustalla on valtakunnallinen tutkimustietovarantohanke, joka kokoaa yhteen mm. yliopistojen, ammattikorkeakoulujen, tutkimuslaitosten ja tutkimusrahoittajien omista palveluissaan ylläpitämät tiedot. CSC – Tieteen tietotekniikan keskus toteuttaa Tiedejatutkimus.fi-palvelua opetus- ja kulttuuriministeriön toimeksiannosta yhteistyössä korkeakoulujen, tutkimuslaitosten ja muiden tutkimusorganisaatioiden sekä tutkimusrahoittajien kanssa.

Tiedejatutkimus.fi täydentyy vuonna 2022 Tutkijan tiedot -kokonaisuudella, joka edistää asiantuntijoiden löytämistä eri aloilta. Tietoa Suomessa toimivista tutkijoista kootaan yhteen palveluun, jotta eri alojen asiantuntijat olisivat helpommin löydettävissä ja yhä laajempi joukko voisi osallistua omaa alaansa koskevaan keskusteluun mediassa ja yhteiskunnallisissa päätöksissä. Tutkijan tiedot -kokonaisuus toteutetaan osaksi tutkimustietovarantoa vuoden 2022 aikana, mutta sen käyttöönotto riippuu tutkimustietovarantoa koskevan erillislain voimaantulosta. Uudesta työkalusta on nyt testattavissa ensimmäinen testiversio. Se on avoinna 30.9.2021 saakka.

Ihmisiä ja ilmiöitä

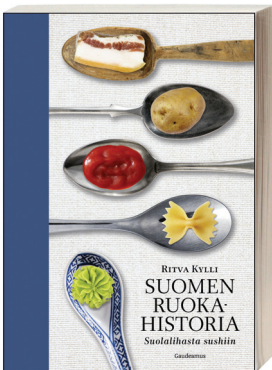
Tilaa uutuuskirjat | kauppa.gaudeamus.fi

MILTÄ IHMISKUNNAN TULEVAISUUS NÄYTTÄÄ ?

Maata kohti kiitävät asteroidit, tulivuorenpurkaukset ja tuhotulvat ovat katastrofielokuvien vakiokuvasto. Ilmastonmuutoksen ja luontokadon edetessä huolet ihmiskunnan selviytymisestä ovat saaneet myös tosielämän kaikupohjaa. Mitä miljardien vuosien historia kertoo siitä, millaiset katastrofit voivat uhata elämää maapallolla?

J. Sakari Salosen uutuusteos luotaa planeettamme draamaattista menneisyyttä ja selvittää, mitkä tekijät johtivat viiteen suureen elämän joukkotuhoon. Voivatko asteroidit, komeetat tai avaruuden gammapurkaukset uhata meitä tulevaisuudessa? Heräävätkö uinuvat supertulivuoret? Onko odotettavissa uutta jääkautta?

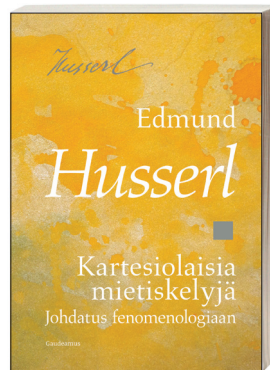
RITVA KYLLI **Suomen ruokahistoria**

Suomalaisen ruoan historia on täynnä makoisia yllätyksiä ja tuttuja ruoka-aineita. Lähde makumatkalle ruokamme kiehtovaan menneisyyteen 1700-luvulta vuosituhannen taitteeseen!

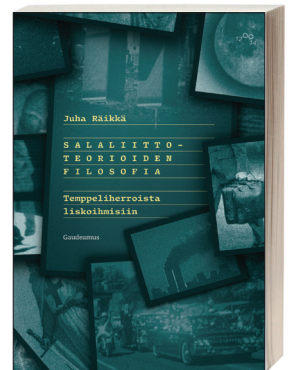
LEENA VÄHÄKYLÄ **Sairastunut mieli**

Miksi mieli sairastuu, ja mitä mielen terveyden vaalimiseksi voidaan tehdä? Vähäkylä kuvaa yleisimpiä psyykkisiä sairauksia, niiden aiheuttajia, oireita ja hoitokeinoja. Äänen pääsevät sairastuneet ja omaiset.

EDMUND HUSSERL **Kartesiolaisia mietiskelyjä**

Edmund Husserl piti kehittämänsä fenomenologiaa filosofisena vallankumouksena. Husserl pyrki luomaan universaalini tieteen, johon kaikki erityistieteet voisivat nojata.

JUHA RÄIKKÄ **Salaliittoteorioiden filosofia**

Kattava esitys salaliittoteorioiden herättämistä filosofisista kysymyksistä. Miksi salaliittoteoriat vetävät puoleensa, mitä ne kannattajilleen antavat ja keiden etuja ne palvelevat?